

Душан ФУНДИЋ*
Београд

**ИСМАИЛ КЕМАЛ – ПРЕОБРАЖАЈ
ОСМАНСКОГ СЛУЖБЕНИКА
У ВОЂУ АЛБАНСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ПОКРЕТА****

Апстракт: У раду је изложена каријера Исмаила Кемала Вљоре у администрацији Османског царства и његов рад на албанском националном покрету. Посвећује се посебна пажња периоду између 1865. и 1903. године током којег је службеник империје постао један од вођа албанске емиграције. Кроз пример Исмаила Кемала наглашен је развој идентитета албанске муслиманске елите током друге половине 19. века.

Кључне речи: албански идентитети, национализам, 19. век, Исмаил Кемал.

На примеру каријере Исмаила Кемала, османског службеника, потом и првог председника владе независне албанске државе, у раду је приказан у основним цртама настанак и развој албанског националног покрета. Издана бројне и утицајне породице албанских бегова из Валоне Исмаил Кемал је провео скоро четири деценије у служби Османског царства а 28. новембра 1912. године у Валони, прогласиће независну Албанију и стати на чело њене прве владе. Захваљујући наведеном догађају Исмаил Кемал заузима место „оца нације“ у идеологији албанског национализма. Коначна хронолошка граница рада је 1903. година када се

* dusanfundic@gmail.com

** Аутор је стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на пројекту *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. Бр. 177031).

Исмаил Кемал након Младотурског конгреса у Паризу, после дугог колебања, окренуо пре свега албанском националном покрету заговарајући аутономију Албаније, ако је могуће и независност, у што ширим границама. Такође, у досадашњој литератури о Исмаилу Кемалу највише места је посвећено догађајима око 1912. године и деценији која јој је претходила те је један од циљева рада да пружи још једно виђење његове улоге у албанској историји.¹

Најважнији извор на коме се овај чланак заснива су мемоари Исмаила Кемала. Као стар човек, али још увек не без амбиција, диктирао је мемоаре двојици британских новинара, 1918–1919. године. Настали су са циљем да се читав албански национални покрет прикаже као искључиво постигнуће Исмаила Кемала. Исмаил Кемал је настојао да покаже како су сви остали тежили разједињавању и водили се личним интересима док је он радио за добро Албаније. И поред недостатака, уз озбиљну критику извора, мемоари су одличан материјал, не само за разумевање идеја Исмаила Кемала или њихово (не)примењивање у пракси, већ и за албанску историју 19. века.

Прво, носиоци идеологије модерног албанског национализма били су припадници албанске елите муслиманских бегова и неколико православних и римокатоличких интелектуалаца у Османском царству. Мотивација елите за остваривање националистичких циљева налазила се у страху од експанзије суседних амбициозних балканских држава у којима не би било могуће сачувати постојећи, високи друштвени статус. Уз то поглед ка независним државама указивао је и на могућност стицања политичке моћи у националној држави уместо служења империји. Такође, стални притисак великих сила на Османско царство и мешање у његова унутрашња питања наговештавао је могућност комадања територија које

¹ На албанском језику најскорија дела о Исмаилу Кемалу су албум слика посвећен њему, у част 100 година проглашења независности албанске државе: *Ismail Qemali* : album, per. K. Frashëri, Tiranë 2012. Приликом писања чланка, нажалост, нису биле доступне биографије Исмаила Кемала: K. Frashëri, *Ismail Qemali*, Tiranë 2012, настала истим поводом као и албум; K. Xoxi, *Ismail Qemali* : jeta dhe vepra, Tiranë 1983; С друге стране у делу S. Luarasi, *Ismail Qemali* : (Jetha dhe vepra), Tirane 1972, превладава слика Исмаила Кемала као „оца нације“ и борца за слободу Албаније. На неалбанским језицима постоје чланци: I. B. Birecekli, *Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870–1908)*, Akademik Bakış 3–5 (2009) 95–122; N. P. Alpan, *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ankara 1982; R. Falaschi, *Ismail Qemal Bey Vlora and the Making of Albania in 1912, Perspectives on Albania*, ed. by T. Winniffrith, New York 1992.

су чланови елите почели да посматрају као албанске земље. Кроз пример Исмаила Кемала је указано на постојање двојног, османског и албанског идентитета припадника муслиманске елите, односно одбацивања првонаведеног, општијег, као кључног процеса за настанак и развој албанског националног покрета. Како би се приказао развој различитих идентитета, у истраживању су коришћени одговарајући теоријски приступи.

Интеракционистички приступ уз усвајање критика, пре свих етносимболиста, представља основу теоријског приступа коришћеног у раду. Заједничко за оба приступа је осетљивост за историјску епоху и њене карактеристике, разликовање етничких група и нација и истицање значаја национализма. Етносимболисти подвлаче значај етноисторије за настанак нација, сложеност скупа митова и историје, уврежених у колективном сећању заједнице, попут мита о заједничком пореклу или златном добу, која потом служи националистима за политизацију етничког својства. Интеракционистички приступ је изузетно користан јер је једини који обраћа довољно пажње на контексте међуетничких односа у којем се разлике јављају, а ипак оставља места и за изучавање културних одлика сваке од заједница. За разлику од етносимболиста који виде континуитет између етничких група и нација, интеракционисти скрећу пажњу на границу, термин у коме етнички идентитет, настаје, долази до изражаја у односу две групе, одржава се али и мења. Граница наставља да постоји управо захваљујући постојаности културних црта.² Етнички идентитет се посматра као нешто између могућности избора и императива наметнутог споља.³ С обзиром на то да интеракционисти инсистирају на осетљивости за историјску епоху и њене карактеристике уз разликовање етничких група и нација и истицање значаја национализма, прихваћене су и одређене идеје Б. Андерсона и Е. Гелнера.⁴

² За оснивача интеракционистичких теорија сматра се Фредрик Барт, а у раду је коришћен и рад Т. Х. Ериксона, још једног интеракционисте. Оснивач етносимболизма је енглески социолог Ентони Д. Смит чији се одређени ставови усвајају све до његовог заокрета у посматрању настанка и развоја нација: F. Bart, *Etničke grupe i njihove granice*, u: F. Putinja, Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997; T. H. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004; A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 1997; *Nationalism*, ed. by A. D. Smith, J. Hutchinson, Oxford 1994. О Смитовом заокрету у: J. Bakić, *Teorijsko-istraživački pristup etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji*, Sociologija 43 (2006) 243–244.

³ Т. Н. Ериksen, *Etnicitet i nacionalizam*, 101.

⁴ В. Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd 1999; Е. Гелнер, *Нације и национализам*, Нови Сад 1997.

*

Укљученост у државни систем Османског царства везала је албанску елиту, коју су чинили бегови-земљопоседници за интересе Порте, отежавајући развијање етничког својства код Албанаца. Дефинишући етничке категорије, Ентони Смит их је описао као несвесне групе без колективног идентитета и осећања солидарности без обзира на то што их неки неприпадници могу сматрати засебним културно-историјским групацијама.⁵ Када се Смитов модел примени на албански случај, треба додати значај двостраног одређивања идентитета групе. Процес у коме чланови групе одређују сами себе, заједно са перцепцијом нечланова значајно утиче на процес самопоимања заједнице.⁶ Настављајући излагање о етничким категоријама, Смит за пример узима анадолске Турке, све до око 1900. године несвесне сопственог идентитета, у корист османског или још општијег, исламског.⁷ Сличан процес одигравао се и код осталих муслиманских народа у Царству, па и Албанаца. Од посебне важности за Албанце је однос према суседима и обратно, нарочито због особеног језика.⁸

Етничку границу засновану на лингвистичким разликама, ојачао је друштвени положај о коме је било речи. Нечланови управљачке групе, попут хришћанских сељака, били су јасно подређени албанским беговима. Такође, налазили су се у лошијем положају од Албанаца са којима су делили припадност сељачком слоју, али не и оданост истој вери. Албанску одвојеност од суседа снажила је и разлика у односу према цариградској власти, јер су албански муслимани гајили осећање искрене оданости султану.⁹ У наведеним околностима, може се закључити да су се до краја прве половине 19. века образовала два „крuga“ албанског друштва. На северу и делу данашње средње Албаније, доминирало је племенско друштво чији су се припадници спуштали на простор Метохије и Косова, допревши коначно до Куршумлије и Топлице. Тамо се организовао

⁵ A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, 39–40.

⁶ Ј. Бакић, *Теоријско-истраживачки приступ етничкој везаности (ethnicity), nacionalizmu i naciji*, 250.

⁷ A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, 40.

⁸ За другачији теоријски приступ изучавања развоју албанског национализма, заснованом пре свега на ширењу штампе и књига по угледу на Бенедикта Андерсона види: N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais. La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, Paris 2007.

⁹ L. Stavrijanos, *Balkan posle 1453*, Beograd 2001, 477.

мешовити систем фисова и утицајних бегова. На југу, богате и утицајне беговске породице, биле су најукљученије у османски систем обављајући и послове великих везира у више наврата. Посебно важан, био је крак, пре свега јужњачке популације насељене у Цариграду који ће играти кључну улогу у националистичком покрету.¹⁰

Припадници албанске елите укључени у управљачке структуре Османског царства ускоро су се нашли пред тешким изборима. Углавном јужњаци, суочени са немогућношћу реформи у Османском царству, притиском нових хришћанских балканских држава и страхом од комадања османских територија између великих европских сила почели су да траже спас од неумитног губитка положаја и друштвеног утицаја који су имали. Свој зачетак, албански национализам и зачеци идеологије савременог албанског националног идентитета имају управо у деловању поменуте елите којој је без сумње припадао и Исмаил Кемал.

*

Исмаил Кемал је рођен у Валони, 16. јануара 1844. године у време честих побуна албанског беговата против танзиматских реформи султана Абдулмецида. Због учешћа његовог оца, Махмуд-бега, господара валонског краја, у побуни против централне власти 1848/49. године породица је раздвојена. Отац и стриц завршили су у Манастиру (Битољу), а Исмаил Кемал са остатком уже породице у Солуну. Тамо је стицао основно образовање и још као дечак савладао османски турски језик. Након повратка у Валону научио је италијански од једног емигранта.¹¹ Прелазак у грчку, Зосимеа гимназију у Јањини био је важна прекретница у обликовању Исмаилове личности. Порекло и образовање Исмаил Кемал је у најважнијим општим цртама делио са неколико најважнијих будућих вођа албанског националног покрета. Исту гимназију у Јањини завршили су још и Абдул, Наим и Сами Фрашери, Јани Врето и Константин Кристофорици.¹² Школовање у грчкој гимназији имало је великог утицаја

¹⁰ Средином 19. века у Цариграду је живело око 60.000 Албанаца. Поређења ради, највећи град у матици био је Скадар са 45.000 становника, у: С. Драшкић *Европа и албанско питање*, прир. за штампу Д. Т. Батаковић, Београд 2000, 18.

¹¹ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, edited by Sommerville Story, London 1920, 18.

¹² *Historia Letërsisë Shqiptare*, red. S. Hamiti, Prishtinë 1989, 176. Тамо је био једини муслиман, посветио се арапском и француском, али уз то, старогрчком и латинском језику. Класично европско образовање, из хуманистичких и природних наука, често

на политичке идеје Исмаила Кемала. Засећеност античком прошлошћу Грчке, представљаће зачетак доцнијих ставова о сарадњи са грчком краљевином у борби за остварење албанских права како их је сам замишљао.

Средиште утицаја породице било је у Валони, граду по којем су носили презиме.¹³ Све до појаве Али-паше Тепеленија били су део слоја богатих и утицајних породица албанских бегова које је поменути ајан уклонио са свог пута до моћи. У периоду између његовог пада, 1822. године и раних година Исмаила Кемала породица Вљоре покушавала је да врати пређашњи утицај. Замисли османских државника о успостављању реда биле су нешто сасвим друго у односу на њихове жеље. Централизација и сламање моћи локалних званичника које ће султан примењивати нису одговарали албанском беговату на југу земље.¹⁴ Деценијама касније Исмаил Кемал записао је у својим мемоарима да султанови поступци нису били у складу са прошлошћу Царства у коме је требало унапредити систем самоуправе.¹⁵ Заправо, албански беговат, укључујући ту и претке Исмаила Кемала осећао је како се његова моћ осипа и да нова, бирократска елита прети да их истисне са најважнијих позиција у држави.¹⁶ За разлику од осталих, доминантно хришћанских балканских народа, који су због муслиманске превласти остали изван империјалне поделе моћи, Албанци су задобили њен, више него значајан део. Веома брз прелазак у ислам највећег дела албанског становништва, најчешће се објашњава предностима које су имали као муслимани у Царству, затим и непостојањем јаке црквене организације и државне традиције.¹⁷ Током 17. и 18. века миграцијама,¹⁸ које су прерастале у насилно приморавање на

дружење са Британцима са Крфа значајно га је, према сопственом мишљењу, окренуло прихватању либералних идеја, у: Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 19.

¹³ Још 1930. године у време неуспеле аграрне реформе краља Зогуа, породица Вљоре поседовала је око 60.000 хектара земље, у: П. Бартл, *Албанци: од средњег века до данас*, Београд 2001, 204.

¹⁴ S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, Princeton 1967, 21–26.

¹⁵ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 2.

¹⁶ Крајем 18. века држава је имала око 2.000 службеника, а 1908. године на значајно умањеној територији, 35–50.000, у: D. Quataert, *The Ottoman Empire 1700–1922*, Cambridge 2005, 62.

¹⁷ П. Бартл, *Етничке групе и њихове границе*, 47; G. DeJzings, *Religija i identitet na Kosovu*, Beograd 2005, 30.

¹⁸ Пресељења су постала масовнија од краја 17. века, дакле након преласка у ислам, у: Д. Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд 2006, 25.

исељавање српског или грчког становништва на које су Албанци наилазили, оформио се простор где се налазило становништво са сличним етничким својствима.¹⁹

Пре свега, особеност албанског етничког својства био је говорни језик. Иако распарчан у више дијалеката, био је довољно различит од свих који су га окруживали чиме је постао значајан елемент етничке границе.²⁰ Укљученост у државни систем Царства везала је албанску елиту, укључујући и породицу Исмаила Кемала, за Османско царство чиме је значајно отежавано развијање етничке везаности код Албанаца. Беговско порекло „одређивало“ је животни пут Исмаила Кемала, уско везан за политички живот Османског царства. Тиме је његов либерализам ограничен на услове османске државе и значио је пре свега борбу за ограничење моћи владара коме је дуговао поседе у валонском крају, али и место у друштву. Без обзира на то што је већ од 1871. године почео да се укључује у иницијативе за организовање и образовање Албанаца, провешће највећи део живота као одани поданик империје којој је почео да служи са свега 16 година.²¹ Отишао је у Цариград 1860. године, где почиње своју каријеру у јавној служби, као преводилац у министарству спољних послова. У исто време креће на студије права код Емин-ефендије, који је потицао из Пруске.²² Своје образовање окончаће већ 1861/62. године када постаје део пратње свог рођака санџак-бега Трикале.

Обављање секретарске дужности у Тесалији (1862–1865) и рад у министарству спољних послова била су почетничка искуства Исмаила Кемала у редовима османске бирократије. Након тога одлази у Дунавски вилајет на позив тамошњег валије, Мидхат-паше. Његов заменик био је стриц Исмаила Кемала, Мустафа. На младог османског службеника који се до тада мало чиме издвајао од осталих румелијских колега, сусрет са Мидхат-пашом био је судбинског карактера. У наредне две године, 1865–1867, Исмаил Кемал је постао ватрени и одани присталица идеја Мидхат-паше који ће му бити узор у политичком деловању и чије ће успоне и падове доживљавати као сопствене. Узвратно, Мидхат-паша је у Кемалу

¹⁹ Етничким својствима се сматрају особености групе које су важне у обликовању њене самосвети попут језика, религије коју заједница исповеда, митова о заједничком пореклу, писма... Пре свега су значајна јер националистима или државним установама служе као извор за политизацију чиме се ствара или јача, у модерном периоду, национални идентитет.

²⁰ F. Bart, *Etničke grupe i njihove granice*, 221.

²¹ I. B. Birecekli, *Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870–1908)*, 99.

²² İsmail Kemal, *The Memoirs of İsmail Kemal Bey*, 21.

нашао „човека од поверења“ којег ће до краја своје каријере желети да има у блиском окружењу. Постављање Мидхат-паше на чело Државног савета значило је промену за Исмаила Кемала који је најпре добио место известиоца нове институције о молбама које су јој упућиване.²³ Државни савет, основан 1867. године требало је да буде централно законодавно тело. Припремао би све предлоге закона, усклађивао рад законодавне и извршне власти и пратио рад министара који су у пракси чинили све да избегну саветничку институцију.²⁴ До 1869. године успео се до положаја државног саветника када је требало да прати Мидхат-пашу у Багдад. Међутим, тадашњи велики везир, Али-паша одлучио је да га врати у Дунавски вилајет, као санџак-бега Добруџе и члана Дунавске комисије за контролу пловидбе. Први пут, Исмаил Кемал је стекао извесну аутономију у управљању и могућност да донесе промене.

Уверен у идеје о напретку народа путем образовања, Исмаил Кемал је саставио план о развоју санџака који му је поверен. Међутим, убрзо се суочио са ироничним питањем Али-паше поводом предлога о оснивању школа. „Шта ће бити са свима њима? Хоће ли сви постати адвокати и мислиоци као у старој Грчкој?“. Био је то неугодан сусрет са свакодневицом Царства којем је служио. Како сам признаје, до тог тренутка Исмаил Кемал је био „... млад, пун ентузијазма, за слободу и напредак народа...“.²⁵ Већ 1872. године нашао се под истрагом због кршења верских права у свом санџаку, највероватније као отворени Мидхатов присталица у сукобу са великим везиром Махмуд Недим-пашом. Све сумње су одбачене када је последњег дана јула 1872. године патрон Исмаила Кемала постављен на Недимово место. Даља Кемалова каријера све до 1877. године била је тесно везана за догађаје у Цариграду и судбину Мидхат-паше. Прве године Исмаила Кемала у османској служби указују на важне одлике односа између албанске елите и османске државе. Најпре, прва два постављења у локалној администрацији која је Исмаил Кемал имао, добијена су путем рођачких веза у областима где су већ управљали његови блиски сродници. Важно је уочити корумпираност бирократије и кратко време које су службеници проводили на повереним положајима што је било карактеристично за Османско царство 19. века чиме је спровођење реформи практично било немогуће.

²³ *Isto*, 40.

²⁴ S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge 1977, 79–81.

²⁵ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 57.

*

Као последица нестабилности државне управе и спорих реформи, јуна 1865. године у Цариграду је оформљена организација „Младих Османлија“ састављена од људи упослених у државној администрацији који нису сасвим благонаклоно гледали на танзиматске промене. До 1867. имала је око 250 чланова чије су се идеје кретале од захтева за уставним уређењем до конзервативног исламизма, стварања свеопштег османског идентитета и зачетака турског национализма.²⁶ Такође критиковали су Танзимат који су видели као капитулацију европском диктату и као превише економских уступака османским хришћанима.²⁷ Покрет Младих Османлија био је одраз промена које су дошле у судар са отпором муслиманских поданика Царства.

Најважнији задатак танзиматских реформатора управо је било спровођење промена међу муслиманским становништвом. Уз то, стално обраћање пажње на решавања религијских питања скренула су пажњу са националистичких покрета као највећег противника османизације. Недостатак школа и правог образовног система као и висока неписменост изазвали су негативне реакције код становништва са периферије, попут Албанаца и Курда, који су веровали да је реч о туркизацији империје. Пример курдске заједнице је захвалан за поређење са албанским када је реч о развоју национализма. Током векова османске владавине, локалне албанске и курдске вође су зарад повластица и зараде од плачке током војних похода често учествовале у гушењу побуна и „довођењу у ред“ суседних хришћанских заједница (нарочито српске у албанском и јерменске у курдском примеру) или бунтовних муслиманских угледника. Но, у времену осипања османске моћи, у недостатку повластица албанска и курдска елита окреће се националном покрету.²⁸

Након сукоба са Портом чак и протеривања из Царства, Младе Османлије су се 1871. године вратили у престоницу.²⁹ Како се незадо-

²⁶ М. Ş. Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton 2008, 103–104; И. Ортајли, *Хајдужки век империје*, Београд 2004, 227–229.

²⁷ М. Ş. Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 103; К. Н. Karpat, *The Politization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*, Oxford 2001, 96.

²⁸ Н.Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties and Shifting Boundaries*, Albany 2004, 69.

²⁹ М. Ş. Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 103.

вољство муслиманских угледника ширило на припаднике периферних заједница османске државе, и бројни Албанци у Цариграду су осетили могућност за изношење својих идеја. Исмаил Кемал отпочео је делатност у „албанским питањима“. Наиме, заједно са још 33 Албанца, послао је Порти молбу да се што већи број њихових сународника школује у престоници како би се смањила изражена неписменост. Међу њима су били Константин Кристофорици, Јани Врето, Васа-ефенди, Сами Фрашери, будуће вође албанског националног покрета.³⁰ Албанци у Цариграду тиме су показали прве знаке албанског национализма унутар Османског царства. Строго речено, Албанци насељени у Јужној Италији објављивали су прве националистичке списе позивајући на јединство, борбу за слободу и стварање јединственог алфавета у чему је предњачио Јероним де Рада (1814–1903).³¹ Објављиване су песме посвећене Скендербегу, рађено је на албанској граматици. Међутим утицај италијанске дијаспоре, или оне која се налазила у Румунији, Бугарској, Грчкој, САД-у и Египту био је прилично ограничен на највећи део албанског становништва у матици.³² Тако је буквар који је у Букурешту штампао Наум Већилихарци, 1844. године у Албанију стигао само у једном примерку.³³

Поред тога, 99% неписменог становништва није могло да чита албански па ни италијански или грчки на којима су књиге или памфлети дијаспоре у највећој мери и писани.³⁴ Огроман број неписмених свакако је један од најважнијих разлога за инсистирање Исмаила Кемала на образовању становништва. Занимљив је податак који је навео Љуиђ Гуракући, близак сарадник Исмаила Кемала и ученик Јеронима де Раде. У време проглашења независности Албаније, 1912. године ни међу тадашњом албанском елитом није било никога ко је чуо за де Раду и његова дела.³⁵ С обзиром на то, Калеси оправдано поставља питање: „Како је онда Јероним де Рада могао да утиче на формирање албанске националне свести?“³⁶ Где су онда покретачи албанског националног

³⁰ S. Pollo, A. Puto, *Histoire de l'Albanie, des origines à nos jours*, Lyon 1974, 135.

³¹ S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, 215–237; С. Драшкић, *Европа и албанско питање*, 18–20.

³² Н. Калеси, *Напредне идеје неких идеолога албанског националног покрета у другој половини XIX века о сарадњи балканских народа*, у: *Ослободилачки покрети југословенских народа од XVI века до почетка Првог светског рата*, Београд 1976, 227.

³³ С. Драшкић, *Европа и албанско питање*, 22–23.

³⁴ M. Vickers, *The Albanians: a modern history*, London 2006, 27.

³⁵ Н. Калеси, *Напредне идеје неких идеолога албанског националног покрета у другој половини XIX века*, 238.

³⁶ *Isto*, 239.

покрета? Највероватније се налазе међу бројним беговским синовима који су изграђивали каријеру у Царству које се мењало. Изложеност снажној жељи централне власти да их у потпуности „османизује“ није спречила настанак албанског национализма. Први јавни иступ националиста биће скуп првака у Јањини. Организовао га је Абдул Фрашери, 24. априла 1877. године када је захтевано формирање јединственог албанског вилајета, са албанским чиновницима, школама, да регрути не напуштају вилајет и да се порески приходи у највећој мери ту и троше.³⁷ Важно је уочити да се скуп одржао у времену Велике источне кризе на дан руске објаве рата Османском царству. Верујући у слабост османског положаја беговска елита почела је да се спрема за неизвесну будућност.

Захтеви које је обликовао Абдул Фрашери израз су процеса започетог радом на стварању албанског писма, подухвата којег су се прихватили албански интелектуалци током седамдесетих година 19. века. Беговска елита залагала се за коришћење арапског писма које је већ користила за османски турски. Јани Врето је водио групу наклоњену грчком писму док су Пашко Васа и Исмаил Кемал предлагали латинско. Пре свега Исмаил Кемал је прижељкивао латински алфавет како би указао на европски идентитет Албанаца, такође практичан и лак за штампање, самим тим и за ширење њиме написаних идеја.³⁸ Поред начелних сукоба у питању одабира писма први албански националисти били су свесни снаге коју је језик имао за стварање албанског националног идентитета. Био је другачији од језика суседа и владара.

*

Захваљујући смени Мидхат-паше са места великог везира, у годинама пред почетак Источне кризе (1872–1875), Исмаил Кемал отпутовао је у Албанију како би се одморио од обавеза у администрацији одбивши претходно место гувернера Ниша. Нарочито занимљива епизода је путовање Исмаила Кемала у Италију, Француску и Велику Британију, између јула 1875. и маја 1876. године. Главни циљ пута било је изучавање локалне самоуправе у Великој Британији како би се неки од модела применили у османском државном уређењу. У Лондону и северној Енглеској Исмаил Кемал је провео скоро три месеца одушевљен гостопримством и животом људи. Са пута се, како каже, вратио још убеђенији

³⁷ С. Драшкић, *Европа и албанско питање*, 51–52.

³⁸ S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, 139.

у исправност либералних начела сматрајући их кључним за британски успех. Пред сам одлазак, неформално је позван на разговор са министром спољних послова Велике Британије, лордом Дербијем, коме је дао увид у ситуацију у Царству и нагласио како султан и Porta у његовој земљи виде најважнијег савезника.³⁹ Након напуштања Британије, и двомесечног боравка у Француској Исмаил Кемал се вратио у Валону где је сазнао за смрт султана Абдулазиза.

По повратку у престоницу Исмаил Кемал је од Мидхат-паше упуслен у уставној комисији и још неколико мање важних места. После невољног свргавања Мурата V изазваног султановом менталном неспособношћу Мидхат је практично приморао Абдулхамида II да пре ступања на престо прихвати доношење устава.⁴⁰ Чинило се да искусни државник има све конце османске политике у својим рукама. Међутим, упркос успешном рату против Србије Porta је морала да прихвати сазивање међународне конференције коју су велике силе организовале у Цариграду. Непосредно пред почетак конференције Исмаил Кемал је послат у Бугарску где је испитивао околности под којим су чињени злочини. Процењујући број мртвих на око 6000 људи сматрао је да су власти одговорне за распиривање насиља због слања агената који су муслимане плашили доласком Руса. Последица је био злочин над бугарским становништвом.⁴¹

Почетком децембра 1876. започети су преговори о аутономији Бугарске између британског изасланика маркиза Солзберија и руског, грофа Игњатијева.⁴² Мидхат-паша је искористио притисак странаца да обезбеди довољно подршке за доношење устава у којем је наглашено да је Османско царство „недељива целина“.⁴³ Устав је наизглед сврставао Османско царство међу државе Западне Европе и постао једини одговор свим захтевима за реформом. Представници сила су се разишли, 20. јануара 1877. године,⁴⁴ што је Султан Абдулхамид искористио да већ у фебруару смени и протера Мидхат-пашу. Владару се нису допадале његове блиске везе са Младим Османлијама као ни намера да се османским хришћанима отворе врата Војне академије. Ваља навести и да је Мидхат планирао промене у администрацији Босне и Херцеговине и Бугарске

³⁹ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 104–108.

⁴⁰ L. Stavrianos, *Balkan posle 1453*, 372–374.

⁴¹ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 124–129.

⁴² М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007, 246–247.

⁴³ L. Stavrianos, *Balkan posle 1453*, 373.

⁴⁴ M. Anderson, *The Eastern Question: A Study in International Relations*, London/Melbourne/Toronto/New York 1966, 191–192.

независно од одлука великих сила. И не само то, већ је у плану имао и оснивање вилајета „Косово“ за Албанце и „Архипелага“ за Грке на егејским острвима. Изгледа да је Исмаил Кемал очекивао, да ће се он наћи на челу „албанског вилајета“.⁴⁵

Пад ментора Исмаил Кемал није могао лако да прихвати. Поред разлога личне оданости, заједно са нестанком Мидхат-паше са политичке сцене престала је да постоји и могућност постављења Исмаила Кемала на чело административне јединице коју је посматрао као албанску. Његова даља судбина још више ће га гурнути ка албанском националном покрету. У мају 1877. године док је трајао рат са Русијом организовао је чланове Парламента, њих 90, да траже повратак Мидхат-паше. Затражено је и образовање посебног комитета који би се бавио питањима рата.⁴⁶ Султан је одлучио да искористи право које је по уставу имао: да протерује људе опасне по државу. Унапред знајући шта га чека, Исмаил Кемал је отишао пред Порту и тражио да буде постављен било за посланика у Атини, или на место намесника у Валони. Султан га је уместо тога протерао у мало анадољско место, Кутахију.⁴⁷ Исмаил Кемал није имао избора осим да борави у прогонству, где је провео седам година, што ће га спречити да на било који начин заузме став према Албанској лиги.

Албанска лига (1878–1881) је била организовани покрет међу Албанцима у оквиру Османског царства настао као одговор на резултате Велике источне кризе и производ страха албанског становништва од суседа и великих сила због могућег распада државе у којој су живели.⁴⁸

⁴⁵ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 148.

⁴⁶ S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 185.

⁴⁷ I. B. Birecekli, *Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870–1908)*, 100.

⁴⁸ Постојећи ставови о Албанској лиги углавном су супротстављени по питању односа Лиге и Порте. За теорију да је подстицај дошао из Цариграда залаже се: Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1912*, Београд 1995, 95, а да је пре свега реч о творевини Албанаца коју је Порта користила док је то одговарало њеним интересима, у: В. Студи, *Албанско питање (1875–1882)*, Rad JAZU 318 (1952) 330–331; М. Војводић, *Србија и Балканско питање (1875–1914)*, Нови Сад 2000, 30–31. С. Терзић, *Стара Србија: драма једне цивилизације*, Београд 2013, 116–119, сматра Лигу делом панисламског покрета подстакнутом од стране Османског царства, но ипак на крају долази до сукоба када су Албанци тражили већу аутономију; М. Војводић наводи да је централна власт била благонаклона према Лиги док је одговарала званичним интересима одбране територије, а слично је било и држање Велике Британије и Аустроугарске: М. Војводић, *Србија и Балканско питање (1875–1914)*, 23; М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 19. Потребно је обратити пажњу на двојако

Највећи део свог постојања провела је у борби националиста, углавном јужњака, који су Лигу желели да окрену ка борби за аутономију или независност и муслиманских конзервативаца лојалних османском султану чије су редове чинили бегови из средње Албаније и Косовског вилајета пре свега забринути за губитак свог друштвеног положаја и земљопоседничких привилегија.⁴⁹ Без праве подршке неке од великих сила Албанска лига је поражена у сукобу са османском војском 1881. године. Пре тога треба приметити да се покрет радикализовао и све више преобликовао у складу са циљевима националиста. М. Екмечић је приметио да се у оквиру панисламског покрета који се управо тада развијао „кристалише независтан албански национални покрет“ са одвојеним „муслиманским“ и „националним“ крилом.⁵⁰ Управо у чињеници да Албанци у већини „знају шта неће а не шта хоће“⁵¹ стоји зачетак успешније политизације етничког својства коју су желели да спроведу албански националисти.

Томе је свакако допринео осећај несигурности, угрожених граница, у коме су биле могуће промене односа снага између балканских држава са једне и Османског царства са друге стране јер етнички идентитет поседује особину да добија на важности у „... нејасним ситуацијама, у времену промена, надметања око ресурса и угрожених граница“.⁵² Међутим, поред брзе војничке реакције османске владе један од разлога пораза Албанске лиге лежи у лакој предавању муслиманских бегова средње Албаније испред османских трупа као последица њиховог, већ наглашеног конзервативизма, али и сређивања политичке ситуације на Балканском полуострву.⁵³ У деценијама које су уследиле а нарочито током 20. века и постојања независне државе Албанска лига је послужила као један од „камена темељаца“ у изградњи идентитета савремене нације.

држање Османског царства према конзервативним албанским главарима и националистима попут Фрашерија или Врета који су поднели теже последице, у: М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, 24–25; Ј. Хаци-Васиљевић, *Арбанаска лига-арнаутска конгра-и Српски народ у Турском Царству 1878–1882*, Београд 1909, 47–48.

⁴⁹ Снажан исламски и проосмански карактер првих докумената који су донети у Призрену је јасан: *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878–1912*, Tirana 1978, 40–48; *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*. I, prir. M. Stojković, Beograd 1998, док. 27; S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, 38; С. К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, Београд 2004, 219.

⁵⁰ М. Екмечић, *Стварање Југославије II*, Београд 1989, 326–331.

⁵¹ *Исто*, 331.

⁵² Т. Н. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, 174.

⁵³ S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, 100–101.

Помало парадоксално, отац будуће независности није имао удела у искрама које су отпочеле развој албанског национализма. Занимљиво је да у мемоарима Исмаила Кемала нема јасног осврта на Лигу. Сујета албанског патриоте је вероватно утицала да изостави тако важан догађај изузев коментара да „... од 1877–1878. Албанци почињу јасно да исказују своју посебност“.⁵⁴ Пошто је прогонством и физички био спречен да заузме став према Албанској лиги и тако на ризичан начин „докаже“ свој патриотизам Исмаил Кемал се трудио да прикрије тај недостатак у односу на неке од познатих припадника албанског националног покрета.

*

Исмаил Кемал је враћен у државну службу 1884. године.⁵⁵ Вест је осим самог Кемала обрадовала и присталице Мидхат-паше. Веровало се да ће његово враћање у султанову милост бити следећи корак. Супротно очекивањима, два дана по доласку у Цариград Исмаил Кемал је сазнао за убиство Мидхат-паше. Заједно са нестанком његовог политичког узора, умрла је и нада Исмаила Кемала у могућност либералних промена у Османском царству.⁵⁶ Нешто више од петнаест година Исмаил Кемал ће обављати дужности управитеља различитих провинција у Азији и Африци.⁵⁷ Као приврженик Велике Британије био је заштићен од отвореног непријатељства власти. Његова постављења за управника Бејрута (Либан) и Триполија (Либија) показују жељу да буде уклоњен из центра збивања. Такође, Абдулхамид II је држао Исмаила Кемала „у шаџи“. Од другог почетка рада у администрацији Исмаил Кемал се упоредо бавио приватним финансијским пословима. Његови подухвати на том плану доносили су му велику зараду и био је оптужен за проневеру. Султан је искористио своју тајну полицију и ослободио кривице Исмаила Кемала. Тим потезом, Абдулхамид је од могућег државног непријатеља добио поузданог слугу.⁵⁸

⁵⁴ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 364.

⁵⁵ Како би контролисао Албанце, султан Абдулхамид је узимао у службу припаднике најугицајнијих албанских породица, а са простора Косовског вилајета за личну гарду, у: N. Clayet, *Aux origines du nationalisme albanais. La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, 263.

⁵⁶ *Isto*, 172.

⁵⁷ Слање утицајних Албанаца на место управника у провинције удаљене од крајева из којих су потицали постало је пракса у време Абдулхамида II, у: N. Clayet, *Aux origines du nationalisme albanais. La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, 362–63.

⁵⁸ J. Hanssen, *Fin de Siecle Beirut. The Making of an Ottoman Provincial Capital*, Oxford 2005, 66.

Избор за прву службу био је Бејрут где је Исмаил Кемал стигао јануара 1891. године.⁵⁹ Међу грађанима Бејрута остао је у одличном сећању с обзиром на то да је био први гувернер који је почео са радовима на бољој комуникацији између градских насеља и луке.⁶⁰ Током боравка у Либану Исмаил Кемал се жалио британском конзулу на „општу централизацију“ коју власти спроводе.⁶¹ У овој изјави већ се виде назнаке незадовољства које ће ускоро и јавно исказати. Опозван је после свега седам месеци. Наредних пет година његовог живота обележени су управљањем над неколико санџака у Анадолији и састављањем два важна меморандума упућена султану али и османској јавности.⁶² Први меморандум (1892) тиче се пре свега спољне политике Османског царства. Најважнији део текста посвећен је плану о оснивању велике Оријенталне државе. Била би организована као „free entente“ између Османског царства, Румуније, Србије, Црне Горе, Грчке и Бугарске. Првенствени циљ савеза било би јединство у заједничкој одбрани од Аустроугарске и Русије.⁶³ Исмаил Кемал је и даље покушавао да „помири“ османске интересе са амбицијама везаним за Албанију јер је стварање једног оваквог савеза највероватније водило стварању нових територијалних јединица. Меморандум из 1897. године више је посвећен унутрашњим питањима. Исмаил Кемал, као неопходне услове опстанка државе, султану „оцу свих Османлија“, означава одстрањење корупције и враћање на снагу устава из 1876. Свакако, текст би био измењен због промена које су се одиграле у протеклих двадесет година. Измене ће одредити представништво престонице и провинција које мора бити сазвано што пре. Таква институција, заправо Уставотворна скупштина, поднела би текст одлука султану. Подршка великих сила независности Османског царства биле би осигуране, сматрао је Исмаил Кемал.⁶⁴ Пошто предаја меморандума султану није наишла на позитиван пријем, Исмаил Кемал је

⁵⁹ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 192.

⁶⁰ J. Hanssen, *Find de Siecle Beirut. The Making of an Ottoman Provincial Capital*, 67.

⁶¹ M. Ş. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, Oxford 1995, 64.

⁶² Током 1895. године Француска је извршила велики притисак на Порту да Исмаил Кемал, као отворени присталица Велике Британије не буде постављен за намесника Триполија, у: M. Ş. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, Oxford 1995, 64.

⁶³ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 216. У плану се види сличност са предлозима Мидхат-паше из 1872. године о сличном повезивању са Србијом и Румунијом, у: Д. Ђорђевић, *Огледи из новије балканске историје*, Београд 1989, 120.

⁶⁴ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 387–397.

основао лист „Ток идеја“ са намером да упозна што већи број људи са својим плановима, али су власти спречиле објављивање. Писац је међутим био упоран у томе да његов меморандум не прође без одјека. Успео је да га објави у париској и лондонској штампи.⁶⁵

Исмаил Кемал је тиме желео да изазове реакцију великих сила надајући се њиховој интервенцији. Док је османско-грчки рат још увек трајао, Исмаил Кемал је задобио подршку и у делу саме Порте. Међутим, успех у рату са Грчком, 1897. године пореметио је све његове планове. Био је то последњи покушај следбеника Мидхат-паше да подстакне промене у Османском царству либералним реформама. Наредне три године, захваљујући подршци британске амбасаде Исмаил Кемал је провео на месту државног саветника под строгом султановом контролом. Није више било места за напредовање у османској служби. На британском броду одлази у Атину, 1900. године.⁶⁶ После разговора са грчким краљем и председником владе пут се претворио у сусрет са албанском емиграцијом,⁶⁷ чиме се Исмаилу Кемалу се отворила нова шанса за успех: албански национални покрет. После скоро 40 година службовања у Османском царству Исмаил Кемал је одлучио да самовољно иступи из царске службе. Разочаран у аутократску владавину Абдулхамида II, веровао је да она води ка неумитном распаду државе. Без могућности да промени ствари изнутра, и оствари лични успех и скоро нескривену жељу за вођством међу Албанцима уз подршку османске власти Исмаил Кемал се окренуо албанском национализму сада као противник Порте.

Овде је нужно да се за тренутак пажња окрене на неколико теоријских питања. Одлука Исмаила Кемала да се посвети албанском националном покрету наводи истраживача на важну тему. Да ли постоји и где се налази мера између „објективног“ и „субјективног“ у национализму и обликовању нације? У раду је прихваћено схватање интеракционистичког приступа да се мора инсистирати подједнако на „објективним“ (где спадају језик, писмо, религија, митови, симболи, обичаји...) и „субјективним“ (принцип самоодређења припадника) мерилима националног самоодређења.⁶⁸ Национализам је пре свега политички покрет, при чему

⁶⁵ M. Ş. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, 65.

⁶⁶ *Ismail Kemal Bey's Escape*, The New York Times, 3 May, 1900; *Ismail Bey Succeeds in Escaping*, The New York Times, 4 May, 1900.

⁶⁷ I. B. Birecekli, *Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870–1908)*, 104.

⁶⁸ J. Bakić, *Teorijsko-istraživački pristup etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji*, 249.

се мора обратити пажња и на његову културну страну.⁶⁹ Пре свега културни аспекти се односе на процес политизације етничке везаности и етничког својства. Смит оправдано указује на снагу коју имају национални симболи, обичаји и церемоније.⁷⁰ Иако национализам и нација јесу модерни феномен, они су сачињени од елемената историјске традиције. Особеност националног идентитета, у односу на етнички, лежи у његовом претендовању на апсолутни приоритет.⁷¹

Албански национализам има своје извориште на просторима данашње јужне Републике Албаније и међу административном елитом Османског царства потеклом из тих крајева. За разлику од сународника из Косовског вилајета и севера Албаније који су чували своје старе повластице, јужњаци су били у снажној интеракцији са османским властима.⁷² Непостојање државне традиције у предосманском периоду довело је до везаности албанских идеолога за митове о древном пореклу и одбрани земље од освајача у лику Скендербега. За разлику од заједнице исељеника у Италији, Арбереша, чији су интелектуалци обликовали у својој поезији и традицији Скендербега као борца за хришћанство јер су и сами били приморани на напуштање матичних територија испред Османлија, у Албанији је у списима националиста настао лик Скендербега као борца против страних освајача, јер би антимуслиманска нота била неприхватљива за већинско становништво али и елиту.⁷³ Овај лик Скендербега, настао у матици, налази се у идеологији модерног и савременог албанског национализма.

Пример колеге Исмаила Кемала из Државног савета, Самија Фрашерија, који је у Букурешту објавио спис „Албанија, шта је била, шта јесте и шта ће бити?“, 1899. године одличан је за упоредно истраживање идентитета албанске елите.⁷⁴ Попут Исмаила Кемала, у раној фази живота

⁶⁹ A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, 119. Е. Гелнер је дефинисао национализам као политички принцип који захтева истовестност политичких граница, у: Е. Гелнер, *Нације и национализам*, Нови Сад 1997, 11. Национализам као форму политике тумачи и: J. Breuilly, *Nationalism and State*, Manchester 1982.

⁷⁰ A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, 125.

⁷¹ Х.-У. Велер, *Национализам: историја – форме – последице*, Нови Сад 2002, 45–47.

⁷² С. К. Павловић, *Историја Балкана 1804–1945*, Београд 2004, 221.

⁷³ *Albanian Identities: Myth and History*, ed. by: S. Schwandner-Sievers, B. J. Fischer, London 2002, 43.

⁷⁴ S. Frashëri, *Shqipëria: Ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë? Mendime për shpëtimt të mëtdheut nga reziket që e kanë rethuarë*, Prishtinë 2009. Као и личност самог аутора, спис је предмет спорења турске и албанске историографије, у: B. Bilmez, *Sami*

Сами Фрашери веровао је у суживот Албаније и османске државе. Фрашери је посматрао прву као “посебну/вољену домовину” а Царство као „општу домовину”.⁷⁵ Овде ће делови текста поменуте књиге Самија Фрашерија послужити за указивање на један од митова албанског национализма, древно порекло кроз који се уједно може видети и промена става према Османском царству, процес који је прошао и Исмаил Кемал. „Ми нисмо Турци, нисмо стигли из дивљина Азије. Ми смо најстарији народ Европе. Ми имамо више права да живимо у Европи него било ко други.”⁷⁶ Цитат је уједно и одличан пример „унутрашњег оријентализма” односно оптерећености албанске елите својим источњачким наслеђем у жељи да од европских великих сила добију подршку за своје циљеве.⁷⁷

Исмаил Кемал је делио мишљење Самија Фрашерија. Наилазећи на рушевине старих цивилизација у Албанији повезивао их је са несталом пелашком цивилизацијом „коју Албанци са пуним правом сматрају својом”.⁷⁸ Спис Самија Фрашерија симболично одсликава страхове и наде албанских националиста, укључујући ту и Исмаила Кемала. Поред истицања албанских права наведено је да „Турска не може да преживи још дуго нити би требало” али да Албанија не сме да „чека” јер ће је поделити Грци и Словени.⁷⁹ Неопходно је изборити се за аутономију, слободно

Frasheri or Semsedin Sami? Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian historiographies based on selective perceptions, *Balkanologie* 7–2 (2003) 19–46. Турски историчари често одбацују могућност да је Сами Фрашери уопште написао поменути текст, док албански стручњаци игноришу постојање његових дела посвећених турском језику. Илбер Ортајли је покушао да пронађе средњи пут називајући га „двојним националистом”. Сматра да је Сами Фрашери развио и турску и албанску националну свест, у: И. Ортајли, *Најдужи век империје*, 200.

⁷⁵ G. W. Gawrych, *Tollerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire: The Albanian Community 1800-1912*, *International Journal of Middle Eastern studies* 15–4 (1983) 523.

⁷⁶ S. Frashëri, *Shqipëria: Ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë? Mendime për shpëtimt të mëmëdheut nga reziket që e kanë rethuarë*, 76.

⁷⁷ Такође и да „докажу” своју „цивилизацијску и културну припадност Европи” јер су од стране највећег броја путописаца али и државника великих сила посматрани као варвари и завађени планински кланови, у: N. Clayer, *Aux origines du nationalisme albanais. La naissance d'une nation majoritairement musulmane en Europe*, 168. За поимање оријентализма: E. Said, *Orientalizam*, Beograd 2000; M. Bakić-Hayden, *Varijacije na temu „Balkan”*, Beograd 2006.

⁷⁸ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 25.

⁷⁹ S. Frashëri, *Shqipëria: Ç'ka qënë, ç'është e ç'do të bëhetë? Mendime për shpëtimt të mëmëdheut nga reziket që e kanë rethuarë*, 69–71.

коришћење албанског језика у школама, штампати књиге. Како би се придобили албански хришћани важно је увести њихов матерњи језик у богослужење. „Албанци морају бити спашени јарма грчких, бугарских и српских свештеника, треба да имају своје албанске свештенике и Библију на албанском језику. Христ није био ни Грк ни Србин.“⁸⁰ Дакле, првенствени циљ албанских националиста била је аутономна Албанија. Тек тада, кроз описмењавање и образовање створила би се албанска нација.⁸¹ Последње две деценије свог живота Исмаил Кемал је посветио борби за аутономију своје земље. Сматрао је да решење тог проблема није у самосталној борби Албанаца већ у подршци великих сила. Иако и даље одани поданик султана, Османлија, Исмаил Кемал је увидео неумитну пропаст Царства. „Пошто сам изгубио сву наду да ћу моћи да урадим било шта корисно за Турску, сви моји напори... и осталих албанских патриота посвећени су покушају да се Албанија спасе од неизбежног.“⁸² Пресудне у овој одлуци биле су амбиције Исмаила Кемала али свакако не треба одбацити ни искрени патриотизам и страх за судбину родне земље. Човек који је читав живот провео у сенци других, служећи и поштујући ауторитет, осетио је могућност да се стави на чело младог националног покрета.

Стицање нових положаја био је мотив Руританаца за одвајање од Мегаломанске империје у моделу који је осмислио Е. Гелнер. Највећи део будуће руританске елите није се могао надати тако високим положајима у некадашњој империји.⁸³ Слични мотиви јавили су се и код креола у Јужној Америци приликом одвајања од Шпаније,⁸⁴ али и у периодима нестајања великих државних заједница попут Хабзбуршке монархије. Применивши Гелнеров модел на албанско-османске односе јасно је да би рушење Османског царства оставило Албанце без икаквих привилегија у евентуалном оквиру осталих балканских држава. Ако упоредимо Исмаила Кемала који је читавог живота био само један од империјалних службеника, са још једним Албанцем, Есад-пашом Топтанијем, османским војним заповедником, видећемо тек двојицу од многобројних чланова османског државног апарата. У новој албанској држави они ће наступати као главни такмаци за највишу власт. Стога не треба искључивати ни свестан избор

⁸⁰ *Isto*, 81.

⁸¹ Албански националисти су били свесни чињенице да је ширење националне свести на шире друштвене слојеве процес а не догађај, у: *Nationalism*, ed. by A. D. Smith, J. Hutchinson, Oxford 1994, 158.

⁸² Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 314–315.

⁸³ Е. Гелнер, *Нације и национализам*, Нови Сад 1997, 91–92.

⁸⁴ B. Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, 55–57.

напуштања „брода који тоне“, односно службе Османском царству, приликом преломних одлука припадника албанске елите. У складу са овде усвојеним ставом да се теорија етничког такмичења и уопште елементи инструменталистичких поставки могу укључити у интеракционистичку теорију,⁸⁵ јасно је да су припадници албанске елите поред идеолошког поседовали снажан рационални аспект окретања националној идеји.

У овим околностима након напуштања службе Исмаил Кемал одлази у Атину, где је почео са објављивањем прогласа који су позивали на спасавање Албаније од „националне катастрофе“.⁸⁶ У њима је објавио и напуштање службе у Османском царству. Уз финансијску подршку грчког двора, искористивши тренутну могућност савеза са тим албанским ривалским суседом, Исмаил Кемал је отпутовао у Западну Европу. Недуго затим у албанским крајевима Царства ширене су вести о њему као државном непријатељу и издајнику.⁸⁷ Прва станица био је Брисел. Ту се упознао са Фаиком Коницом, познатим албанским националистом. Наредне две године (1900-1902) њих двојица су сарађивали и објављивали чланке у листу „Албанија“. Исмаил Кемал у својим чланцима позива на албанску слогу, отварање школа и економски напредак.⁸⁸ Иако одушевљено дочекан, његове идеје о ослону на Грчку нису добро дочекане у емиграцији. Највећи број избеглих Албанаца потицао је са југа земље где је постојала јака нетрпељивост према Грцима због могуће борбе за територије у могућем албанско-грчком разграничењу у будућности. Чинило им се да је Исмаил Кемал само агент атинске владе.⁸⁹ У исто време, 1900-1901. често је путовао у Лондон како би добио подршку Велике Британије, али није било успеха.⁹⁰ Захлађење односа са највећим делом албанских националиста и неуспех у Британији, навели су Исмаила Кемала да се одазове позиву изгнаних османских принчева Сабахатина и Луфтулаха и прихвати позив на младотурски конгрес у Паризу, 1902. године. Пристанак је био условљен захтевом да буду заступљени сви „етнички елементи“ Османског царства.⁹¹

⁸⁵ J. Bakić, *Teorijsko-istraživački pristup etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji*, 245–246.

⁸⁶ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 296.

⁸⁷ В. Стојанчевић, *Срби и Арбанаси*, Нови Сад 1994, 202.

⁸⁸ S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, 184.

⁸⁹ *Isto*.

⁹⁰ M. Ş. Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition*, 149.

⁹¹ *Isto*, 180.

*

На конгресу је Исмаил Кемал наступио агресивно, предлажући рушење султана Абдулхамида II уз помоћ стране интервенције. Испоставило се да ће то бити једно од главних питања око којег ће се цео покрет поделити.⁹² Врло брзо принц Сабахатин, уз подршку Исмаила Кемала водио је струју која се залагала за децентрализацију, устав и страну интервенцију.⁹³ Уз програм су стали представници Грка, Јермена и Албанаца. На супротној страни централистички програм и одбијање било каквог страног мешања биле су главне идеје групе коју је водио Ахмед Риза.⁹⁴ Расправе међу учесницима су биле тешке и осећала се могућност националистичких сукоба. Јерменски посланици су на крају одустали од договора управо због појаве турског национализма међу Ризиним присталицама. И Исмаил Кемал је био оптужен за мањак османског патриотизма. Ахмед Ферид, централиста, у једном тренутку га је револтирано упитао: „Да ли су ‘твоје Османлије’ само Албански комитет?“⁹⁵ Писма која је Кемал слао у јавност током рада конгреса, о неопходности стране интервенције показују да је он Османско царство сада видео као нужно зло. Конгрес је показао да се почетком 20. века унутар Османског царства формирао низ националистичких организација које су се спремале за тренутак распада државе у којој су се налазиле и већ стварале основу за стицање што бољег положаја за будуће стварање независних држава.

Без обзира на расцеп који се одиграо у Паризу, Сабахатинова група је наставила припреме за преузимање власти у Цариграду. Током 1902–1903. дошло је до покушаја реализације њихових планова.⁹⁶ Захваљујући договору Османског царства и Немачке око Багдадске железнице, почетком марта 1903. године Велика Британија је дала подршку Исмаилу Кемалу. Лондону је одговарала промена власти у Цариграду, мада није довољно јасан опсег подршке коју су завереници добили.⁹⁷ Исмаил Кемал је потом отпутовао у Египат, који се од 1882. године налазио под британском окупацијом, где је добио новац за куповину бродова у Атини

⁹² S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878–1912*, 336.

⁹³ Ismail Kemal, *The Memoirs of Ismail Kemal Bey*, 307.

⁹⁴ M. Ş. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, 187.

⁹⁵ *Isto*.

⁹⁶ M. Ş. Hanioglu, *Preparation for a Revolution, The Young Turks, 1902–1908*, Oxford 2001, 17; I. B. Birecekli, *Avlonyalı Ismail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870–1908)*, 109.

⁹⁷ M. Ş. Hanioglu, *Preparation for a Revolution*, 18–25.

којим би била превезена војска из Либије. Када се чинило да све иде по плану, дошло је до пропасти завере. Иако је Али Хајдар Мидхат-паша, син његовог некадашњег „ментора“ сваљивао кривицу на Исмаила Кемала, оптужујући га за крађу новца, прави разлози леже у захтеву принца Сабахатина да након преврата сви остали припадници династије буду побијени. Његови сарадници вероватно су схватили да би рушењем старог султана само променили лице на трону, али не и начин владавине. Исмаил Кемал је сместа отпутовао у Италију и тамо се, 16. августа 1903. године изјаснио у штампи као „албански патриота“.⁹⁸

*

Албанска муслиманска елита, углавном пореклом из беговских, јужњачких породица чинила је срж чланова националног покрета који је настао и развијао се током друге половине 19. века. Унутар Османског царства, притисак реформи које су подразумевале централизацију, регрутovanje у модернизовану војску и редовно плаћање пореза донеле су са собом и губитак привилегија а самим тим пољуљале и осећај лојалности Албанаца. Покушај централних власти да уједначе права својих поданика без обзира на верску припадност под плаштом идеје османизма деловале су муслиманским заједницама широм Османског царства као покушај туркизације. Ипак, све до почетка 20. века, Исмаил Кемал и већина албанских националиста веровали су да бити Османлија и Албанац не искључује једно друго. Међутим, појава турског национализма и напуштање идеологије османизма изазвали су реактивни процес међу албанском муслиманском елитом.

Уочљиво на примеру Исмаила Кемала и упоредном случају Самија Фрашерија, постепено је дошло до одбацивања османског и готово потпуног прихватања албанског идентитета. Везаност за Османско царство опстајала је искључиво као нужност политичке ситуације. Напетости између албанске, и осталих муслиманских заједница са Османским царством достићи ће свој врхунац током Младотурске револуције (1908) када ће настати низ политичких клубова са националним предзнаком и најавити међусобне сукобе.

Прилика за напредовање у османској служби било је све мање, а империјалне амбиције великих сила и територијалне претензије словенских и грчке државе у окружењу стварале су атмосферу несигурности. Из ње

⁹⁸ *Isto*, 26.

је настала реакција и организовање националиста који су почели борбу за аутономију или независност земаља које су посматрали као албанске. Такође су указивале на очигледну чињеницу, да постојеће привилегије не би преживеле распад Османског царства. У раду је коначно, пре свега кроз интеракционистичке теорије етничке везаности, албански национализам и национални покрет, стављен у контекст општијег изучавања поменутих идентитета и идеологија.

Dušan Fundić

**ISMAIL KEMAL: THE TRANSFORMATION
OF OTTOMAN BUREAUCRAT
IN THE ALBANIAN NATIONAL MOVEMENT LEADER**

Summary

The paper presents the career of Ismail Kemal, one of the leaders of the Albanian national movement with a focus on the period between the 1865th and 1903. Using, first of all interactionist theories of ethnic identity and nationalism, the paper considers the development of Ismail Kemal's identity as one of the most important members of the Albanian Muslim elite. During this period, Ismail Kemal has crossed a long way from the imperial bureaucrat to one of the leaders of the Albanian national movement. As a result of reforms in the Ottoman Empire and the growing fear of the neighboring Balkan states and the interests of European great powers, Albanian elite, including Ismail Kemal gradually rejected the Ottoman Empire that now served only as a political necessity. From humble beginnings in the local administration Ismail Kemal managed to become trusted man of Midhat Pasha and administrator in several provinces of the Ottoman Empire. Even in the early years he was close to circles of Albanian nationalists and like most members of the Albanian Muslim elite until the early 20th century he believed to be Albanians and Ottoman are not mutually exclusive. Growing pressure of Abdulhamid's II regime, increasingly uncertain political situation in the lands which were regarded as Albanian by Ismail Kemal and inability to progress in Ottoman service completely turned him towards ideas of Albanian nationalism.

Keywords: Albanian identities, nationalism, 19th century, Ismail Kemal

Чланак примљен: 08. 04. 2013.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 09. 2013.

